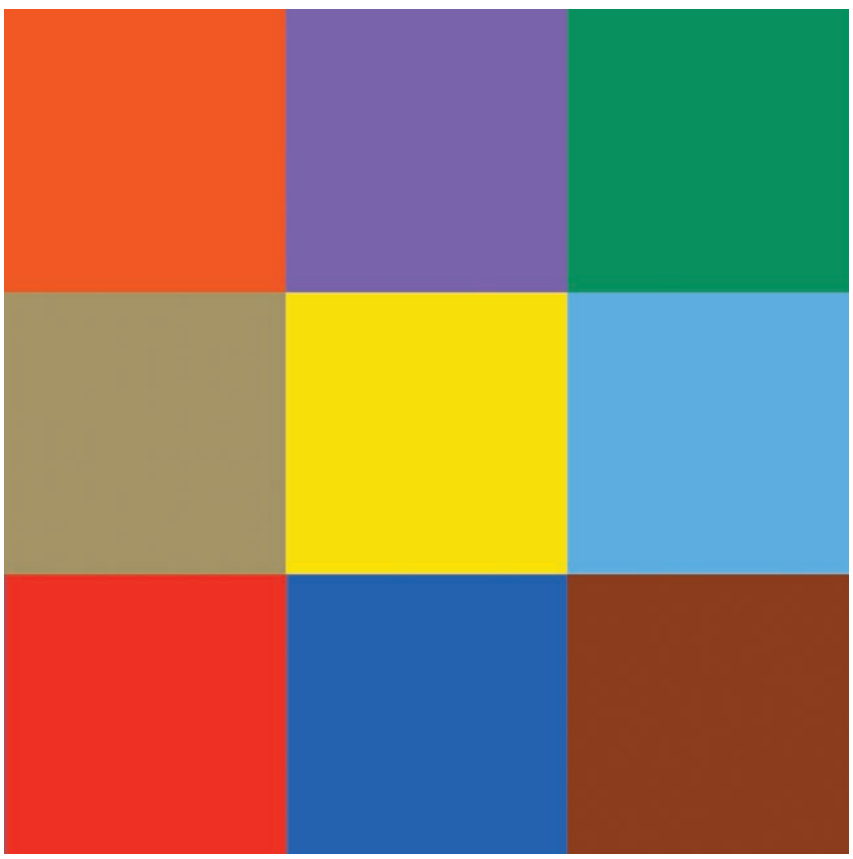
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Arkeoloji Bölümü Dergisi

KÜLTÜRLERİN BAĞLANTISI

Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski
Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler

CONNECTING CULTURES

Trade and Interconnections in the Ancient Near East
from the Beginning until the End of the Roman Period

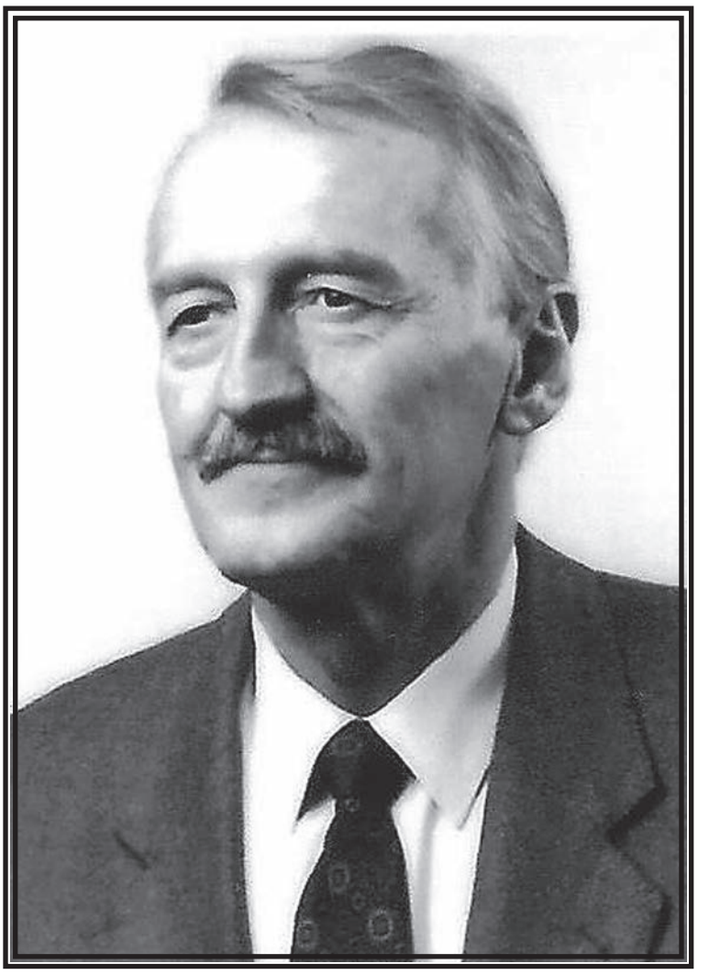
Vasıf ŞAHOĞLU - Müge ŞEVKETOĞLU - Yiğit H. ERBİL
Editörler / Editors

Ek Dizi I.4

ANADOLU
ANATOLIA

Supplement Series I.4

Ankara 2019

Prof. Dr. Harald HAUPTMANN'ın anısına

In memoriam Prof. Dr. Harald HAUPTMANN

(1936-2018)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IX
FOREWORD XI
SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMASI XIII
PROGRAM XVII

MAKALELER

Communal and Ceremonial Buildings in The Near-Eastern Neolithic 1
† Harald Hauptmann

Anadolu'nun En Eski Rotaları 21
Harun Taşkıran

Pre-Neolithic Hunter-Gatherer-Fisher Seafaring in Eastern Mediterranean: New Perspectives From Cyprus 33
Neyir Kolankaya-Bostancı

Tatlısu-Çiftlikdüzü (Akanthou-Arkosykos), Kıbrıs'ta MÖ 9. Bin Yıla Ait Anadolu Bağlantılı Bir Kıyı Yerleşimi 47
Müge Şevketoğlu ve Ian Hanson

Personal Ornaments From Neolithic Ulucak: Mododonta (Topshell) Rings 73
Özlem Çevik

Anadolu'da Merkezileşmeye Yeni Bir Bakış: Erken Tunç Çağı'nda Figürinler, Kimlik ve Sosyal Dönüşüm 81
Çiğdem Atakuman

Büyük Menderes'ten Denize Uzanan Yollar: Güneybatı Anadolu Erken Tunç Çağı Bağlamında Yeni Gözlemler 101
Umay Oğuzhanoğlu

The Early Bronze Age Anatolian Trade Network and its Role on The Transformation of The Anatolian and Aegean Communities 115
Vasıf Şahoğlu

Kültepe Eski Tunç Çağı Anıtsal Yapıları: Yerli mi, İthal mi? 133
Fikri Kulakoğlu

Yeni Araştırmalar Işığında Kuzey Anadolu Erken Tunç Çağı Maden Sanatı ve Çevre Kültürlerle İlişkiler 147
Tayfun Yıldırım

The Geography of The Kings: Cultural Interactions between Anatolia and Mesopotamia During The Akkadian Period 165
Derya Yılmaz

Batı Anadolu - Ege İlişkilerinin Çine-Tepecik Merkezine Yansımaları 187
Sevinç Günel

Anadolu'dan Bir Hitit Kült Sahnesinin Akdeniz Kültür Coğrafyasındaki Yeri 205
İbrahim Tunç Sipahi

MÖ II. Binyıl'da Anadolu ve Doğu Akdeniz'de Cam Algısı, Üretimi ve Ticareti 227
Gonca Dardeniz

Adding Value to Agriculture: The Increasing Importance of Value-Added Agricultural Products Within Eastern Mediterranean Trade Networks During The Third Millennium BCE 243
Elif Ünlü

Doing Business Bridging Gaps on Cyprus in The Bronze and Iron Ages 257
Marie-Henriette Gates

Propagating Identities Though Images of Popular Archaeology in Cyprus 279
Suna Güven

Teos'ta Seramik ve Mermer Üretimi ile Dağılımı 293
Musa Kadıoğlu

Arkaik Dönem Kuzeydoğu Ege Kültürel Etkileşim Ağı İçinde Tenedos Adası 321
Turan Takaoğlu - Hüseyin Yaman

Akdenizin Siyasi ve Ekonomik Tarihi İçinde Kumluca Karacaören Roma Definesinin Düşündürdükleri 339
Çaylan Ulutaş

Ancient Maritime Dynamics: Textual and Archaeological Maria of The Eastern Mediterranean 367
Matthew Harpster

Bölgelerüstü Güçler Arasında Bölgesel Denge Arayışı 377
Mustafa H. Sayar

Marmor Troadense Ticaretinde Alexandria Troas'ın Rolü 385
Erhan Öztepe

Seramik Eserler Doğrultusunda Aleksandria Troas Antik Kenti'nin Ticari Etkileşim Sahası: İlk Veriler 393
Murat Fırat ve Mehmet Kaşka

White as Salt, Precious as Gold: Natron Beyond Glassmaking 401
Carmelo di Nicuolo

Northeastern Harbors of The Mediterranean Sea on The Cilician Coast and Gulf of Issikos 413
Füsun Tülek

FOTO ALBÜM 425

ARKAİK DÖNEM KUZEYDOĞU EGE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM AĞI İÇİNDE TENEDOS ADASI

Turan Takaoğlu - Hüseyin Yaman

Abstract

Rescue excavations conducted by the Çanakkale Archaeology Museum at the necropolis of the small island of Tenedos, located on the mouth of the Hellespontus (Dardanelles Strait), contribute to our understanding of cultural interactions that took place in the north-east Aegean world during the late 8th and 7th centuries BC. This geographically important small island presumably presented optimal conditions for ships that needed a shelter before they made their ways to the Sea of Marmara (ancient Propontis) and into the Black Sea (Pontus Euxinus) through the Dardanelles Strait when the wind and current conditions permitted a safe passage. During the late 8th and 7th centuries BC., the major center of population with two small bays that served as natural harbors was located on the easternmost point of the island facing the mouth of the Dardanelles Strait. The eighth and seventh centuries BC. gray wares from the necropolis of Tenedos find close parallels among the assemblages of the sites of north-western Anatolia and northeast Aegean islands during this period. The pottery and metal objects recovered from the necropolis of Tenedos point to a local community manufacturing artifacts within a wider framework north-east Aegean cultural zone. The gradual rise in the number of the Corinthian style Greek vases alongside the local gray wares in the graves of the seventh century BC. date at the necropolis of Tenedos is a clear archaeological manifestation of the increasing role of the island within the network of cultural interactions and trade in this period.

Çanakkale Boğazı (Hellespontus) girişindeki konumu ve sahip olduğu doğal limanı ile Tenedos (Bozcaada) MÖ 8. yüzyıl sonlarından itibaren denizciler için önemli bir uğrak yeri ve sığınak noktası haline gelmiş olmalıydı (Fig. 1).[1] Yaklaşık olarak 36 km^2 gibi bir alanı kaplayan küçük bir ada olmasına rağmen Tenedos Arkaik dönemde bölgede yaşanan kültürel değişimi ve kültürel etkileşim ağlarını ortaya koyma adına önemli bir arkeolojik potansiyele sahiptir. Coğrafik açıdan stratejik bir noktada bulunan Tenedos bu dönemde rüzgâr ve dalga şartları izin verdiğinde boğazı geçip Marmara Denizi (Propontis) üzerinden Karadeniz dünyasına (Pontus Euksinus) ulaşmak isteyen gemiler için bir sığınma limanına sahipti. Tunç Çağı boyunca benzer hizmeti sağlayan Troya'nın doğal limanı Karamenderes (Skamandros) Irmağı'nın biriktirdiği alüvyonlar sonucu işlevini kaybettiğinden dolayı Tunç Çağı başlarından itibaren Troya'nın deniz ticaretinde sunduğu imkânları en azından MÖ 8. yüzyıl sonlarından itibaren Tenedos üstlenmeye başlamış ve MÖ 7. yüzyılda bu rol artmış olmalıydı. Çünkü Hellespontus girişi önünde hem sığınma hem de liman hizmetleri verecek doğal bir limana sahip başka bir alternatif olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yüzden Tenedos'un en doğusunda Hellespontus girişine bakan doğal liman çevresinde

1 Tenedos adından önce Calydna ve Leucophrys isimlerinin kullanıldığı antik kaynaklar tarafından aktarılmıştır. Calydna ve Leucophrys: *Strab.* 13.146; Leucophrys: *Apollod. Epit.* E.3.25; *Paus.* 10.14.1-3; *Plin. Nat.* 5.39; *Ath.* 9.49.

Figür 1. Tenedos'un kuzey-doğu Ege de konumunu gösteren harita.

MÖ 8. yüzyıl sonlarından itibaren bir yerleşim dokusu gelişmeye başladığı görülmektedir. Nekropol alanı ise söz konusu limanın batısında adanın en yüksek tepesi üzerinde kurulan akropol'ün hafif eğimli güney eteklerinde yer almaktaydı.

Tenedos'un arkeolojik önemine rağmen sistematik arkeolojik kazılara sahip olmaması dikkat çekicidir. Adada ilk kurtarma kazısı 1959 yılında ortaokul binası yapımı sırasında tesadüfen bir nekropol alanının belirlenmesi ardından gerçekleştirilmiştir. Tenedos nekropolü olarak adlandırılan bu alanda (Fig. 4) 1960'lar, 1990'lar ve 2000'li yılların başında Çanakkale Arkeoloji Müzesi'nce kurtarma kazıları yapılmıştır.[2] Son olarak 2017 yılı sonunda çok kısa süreli bir çalışma daha gerçekleştirilmiştir. Kurtarma kazıları sırasında Tenedos nekropolü modern kent yerleşiminin yoğunluğunun azaldığı güney kısma doğru geniş bir alana yayıldığı tespit edilmiştir. Bu kurtarma kazılarının belirli dönemine ait buluntularını kapsayan bir doktora çalışması Turhan Özkan tarafından gerçekleştirilmişti.[3] Bu çalışma dışında nekropol alanında gerçekleştirilen kazı arazi çalışmaları sonuç raporları olarak ve bazı mezar grupları ile bunların buluntuları da farklı ortamlarda yayınlanmıştır.

Geçmişi en azından Erken Tunç I evresine kadar geriye giden Tenedos nekropol alanında yapılan kurtarma kazılarından elde edilen bulguların değerlendirilmesi adanın özellikle MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinden MÖ 4. yüzyıl sonlarına kadar olan süreçte önemli bir gelişmişlik düzeyine ulaştığına işaret eder (Fig. 2-3).[4] Adada Erken Tunç Çağ yerleşimine

2 Tenedos'ta gerçekleştirilen kurtarma kazıları ve yüzey araştırma sonuçları için bkz.: Ataçeri - Argavan 1961; Özkan 1992; Sevinç 1994; Sevinç 1995; Tavukçu ve diğ. 2003.

3 Özkan 1993.

4 Sevinç - Takaoğlu 2004, 135; Sevinç 1995, 115.

Figür 2. Tenedos nekropol alanının konumunu gösteren topografik harita.

Figür 3. Hava fotoğrafında Bozcaada doğusunda Tenedos nekropol alanı konumu.

Figür 4. 2017 yılında Tenedos nekropol alanını doğu yönden bir görüntüsü.

ait arkeolojik verileri 1990'lı yılların başında yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkmıştır. Erken Tunç I evresine ait kalıntılar kerpiç duvarlı bir konut yapısı ve terk edildikten sonra onun kalıntıları üzerine inşa edildiği anlaşılan sandık mezarlardan oluşan küçük bir mezarlık ile temsil edildiği belirlenmiştir. Tenedos'un Geç Tunç Çağı ile ilgili maddi buluntular ise yok denecek kadar azdır. Fakat Tenedos ile ilgili en erken yazılı bilgilere ozan Homeros'un destanlarında karşımıza çıkar *(İlyada* I.38, I.452, XI.625, XIII.33; *Odysseia* III.159. İlyada destanında Tenedos özellikle Troya Savaşı başlangıcı aşamasında burada bulunan Apollon Smintheus'a ("Farelerin Efendisi Apollon") adanmış bir tapınak ile öne çıkar. Bu Homerik tapınak büyük olasılıkla bugün antik limanın kuzeyinde bugün üzerinde Osmanlı kalesi bulunan denize uzanan bir burun üzerinde yer alıyor olmalıydı. Genel itibarıyla bu aşamada Tenedos'ta kazısı yapılan alanlar dikkate alındığında Geç Tunç Çağda adanın Helen veya Helen olmayan unsurları konusunda bu aşamada herhangi net bir bilgiye ulaşmak mümkün olmadığını söylemek gerekir.

Tarihçi Herodot (I.151) Tenedos'un Lesbos adasından gelen Aiol halkları tarafından iskân edildiği yönünde bilgi vermiştir. Bu bilgi Tenedos'un MÖ 7. yüzyılda kolonize edilen yerlerden biri olduğunu düşündürmüştür.[5] Tarihi ve modern yapılaşmalar gereği Arkaik

5 Tiverios 2008, 120.

döneme ait olabilecek herhangi bir yerleşime ait izlerin bugüne kadar tespit edilememiş olmasına rağmen nekropol alanında ortaya çıkarılan mezarlardan gelen MÖ 8. yüzyıl sonları ve 7. yüzyıla tarihlenen gri seramikler adadaki yerleşimin Aiol halklarının gelişi ile ilişkili olup olamayacağı yönünde tartışmalara dâhil edilmiştir.[6] Tenedos nekropol alanında mezarlar ve çevresinde ele geçen gri seramikler kuzey-doğu Ege adalarından Lesbos (Midilli), Lemnos (Limni), Samothrake (Semadirek) ve Taşoz adası yerleşimleri ile kuzey-batı Anadolu ve Güney Trakya yerleşimlerinden paralellere sahiptir. Erken Arkaik dönem gri seramiklerine sahip bu yerleşimlerde yapılan kazıların objektifleri arasında sözü edilen MÖ 8. ve 7. yüzyıllara ait gri seramik repertuarlarının tamamen Aiol halkları tarafından mı getirildiği yoksa onların Geç Tunç Çağı gri seramik geleneğinin bir tür devamı mı olduğu konusunun önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de bölgenin karakteristik unsuru olan gri seramiklerin antik yazarların bahsettiği Aiol halklarının gelişi ile açıklanıp açıklanamayacağı tartışmalı bir konu olmaya devam edecektir.[7] Çünkü kuzey-doğu Ege coğrafyasında gri seramik geleneği Miken Uygarlığı'nın çökmesi sonrası bölgeye gelen Aiol halklarının gelişi konusunun anlaşılması için önemli bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Troya'da D9, K4/5 alanları ve Batı Kutsal Alanı kazıları gri seramiklerin Geç Tunç Çağı'ndan Arkaik döneme kadar kesintisiz bir şekilde devam ettiğini göstermiştir.[8] Benzer bir şekilde Lemnos (Limni) adası kuzeyinde bulunan Hephaestia yerleşimi kazıları da gri seramiklerin direkt olarak Aiol göçmenleri ile açıklanamayacağını göstermiştir.[9] Bu tür seramiğe dayalı çalışmalar bölgede Geç Tunç Çağı sonrasında herhangi bir demografik değişim yaşanmadığı yönünde sonuçlar ortaya koymaktadır. Linguistik çalışmalar da seramik analizlerine dayalı bu savı desteklemektedir.[10]

Herodot'un aktardıklarından Aiol halklarının gelişinin ne zaman olabileceği yönünde çıkarımlar yapmak mümkün olmamasına rağmen MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında eserler vermiş Pindar'ın *Nemean Ode* (11.33) adlı eserinde anlatılan bir hikâye Aiol halklarının Tenedos'a gelişinin Troya Savaşı'ndan bir nesil sonra olduğu yönünde bir bilgi dikkat çeker. Pindar bu hikâye de Aristagoras adında Tenedos'lu bir sporcunun Aiol göçmenlerini Tenedos kıyılarına sürükleyen Orestes'e katılan Spartalı bir kolonist olan Peisandros soyundan geldiğini aktarır. Orestes'in hikâyesi aynı zamanda MÖ 3. yüzyılda yaşamış Atina'lı Demon'un (FGrH 382 F20) aktardığı bir kehanette de yer edinir. Demon'un aktardığı bu kehanette Orta Yunanistan'da oluşan bir veba salgınının ancak Orestes'in Troya Savaşı sırasında zarar gören bölgede yerleşimlerin kurulduğu ve kutsal alanların onarılması durumunda kalkabileceğini aktarır. Tenedos'un Aiolya bölgesinin bir parçası olarak gören Coğrafyacı Strabon (13.1.3) da ilgi çekici bir şekilde Aiol göçlerinin Troya Savaşı'ndan 60 yıl sonra ve İon göçlerinden önce olduğunu vurgular. Antik yazarların bu gibi aktarımlarına rağmen bugüne kadar Tenedos'ta ele geçen arkeolojik veriler Aiol halklarının Tenedos'a gelişi ile ilişkilendirilebilecek somut

6 Arslan - Sevinç 2003, 228.
7 Rose 2008.
8 Chabot-Aslan 2002; 2009a; 2009b.
9 Danile 2015.
10 Parker 2008.

bir veri ortaya koyamamıştır. Bu bakımdan MÖ 8. yüzyıl sonları itibarıyla Tenedos'ta görülmeye başlayan gri seramikleri Geç Tunç Çağı gri seramik geleneğinin bir devamı olarak görmek sakıncalı olmayacaktır. Bu bağlantıyı daha net ortaya oyabilmek için hiç şüphesiz Geç Tunç çağı sonu ile MÖ 8. yüzyıl sonu arasındaki dönemi aydınlatmak gerekecektir. Nekropol buluntuları bu boşluğu doldurmamaktadır. Nekropol alanı dışında yerleşim alanının tespit edilmesi ve burada kazılar yapılması durumunda Geç Tunç Çağdan Arkaik Çağa doğru yaşanmış kültürel devamlılık ve kesinti konusu aydınlatılabilecektir.

Tenedos nekropolü kuzey-doğu Ege yöresinde tek renkli gri seramiklerin en sık ele geçtiği yerlerden biridir. Söz konusu gri seramik repertuarı içinde Sessile kantharos (özellikle kantharos/karchesion alt tipi) tipi çok yaygın olmakla birlikte zoomorfik askos, oinochoe, yonca ağızlı testi, tek kulplu veya çok kulplu testi, karından emzikli testi ve maşrapa gibi formların farklı tipleri de sıklıkla karşımıza çıkar.[11] Örneğin Mezar 1966.1 ve Mezar 1992.9 da ele geçen tek renkli gri kaplar bu form çeşitliliği net bir şekilde gözler önüne sermektedir (Fig. 5-6). Tenedos gri seramiklerinde açık gri ve sıklıkla koyu gri ton bir arada görülmekle birlikte perdahlama yöntemiyle metalik renge ulaşılmış veya ince parlak astar sürülmüş kaplar da mevcuttur. Tenedos'ta yerel üretim olduğu ileri sürülen gri seramiklerin MÖ 8. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlandığı kabul edilir.[12] Arkaik Yunan seramik repertuarında bulunmayan ve bu dönemde kuzey-doğu ile kuzey-batı Anadolu yerel seramik geleneği içinde önemli bir yer tutan konik formlu, içbükey profilli ve karşılıklı iki dikey kulplu Geç Tunç Çağı'nın ünlü "depas" formunu çağrıştıran "Sessile" kantharos tipi kap formu Tenedos nekropolü mezarlarında çok sıklıkla karşımıza çıkar. MÖ 8. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıl başlarına kadar farklı alt tiplerde kuzey-doğu Ege dünyasında karşımıza çıkan bu tür gri seramiklerin mezarlarda ve kutsal alanlarda çok sık ele geçmesi onların içinde törensel içki olan kült veya ölü gömme törenleri ile ilişkili olabileceğini düşündürür. Örneğinde Samothrake adasında Büyük tanrılar Kutsal Alanı, Lemnos adasında Kabeirion Kutsal Alanı, Khios adasında Emporio'da Liman Kutsal Alanı, Samos adasında Heraion ve Troya'da Batı Kutsal Alanı bu tür kapların kullanımın kutsal alanlarla olan ilişkisine işaret eder. Batı Anadolu kıyı yerleşimlerinden Assos, Antandros ve Pitane ile Lemnos adasında Hephaestia'da bu tür kaplar bu kez ölü gömme davranışları ile ilgili olarak karşımıza çıkar.[13] P. Ilieva tarafından Sessile kantharos tipi kaplarla ilgili yapışan tipoloji çalışmasında Tenedos'ta ele geçen örnekleri Tip 4 grubuna girer. En önemli özelliği diğer tiplerde olduğu gibi herhangi bir halka kaideye sahip olmayan Tip 4 daha çok kantharos ve karchesion kap formlarının karışımına özgü morfolojik unsurlarını birlikte barındırdığından bu tipe giren kaplar kantharos/karchesion olarak adlandırılır. Kantharos/karchesion kap formunun en belirgin morfolojik özelliği ağız ve düz kaide arasında dikey olarak yer alan karşılıklı iki kulp ve aşağı doğru daralan iç bükey profile sahip koni biçimli gövdedir. Bu tip çoğunlukla

11 Özkan 1993, 173.
12 Arslan – Sevinç 2003, 249.
13 Genel değerlendirme için: bkz: Ilieva 2011, 192.

Figür 5. Mezar 1966.1 buluntuları.

Figür 6. Mezar 1992.9 buluntuları. Alt sıra Sessile kantahros örnekleri.

MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısında yaygın olmasına rağmen bu tipin bazı değişikliklerle MÖ 6. yüzyıl başlarına kadar uzadığı görülür.[14] Arkaik dönemde kuzey-doğu Ege ve kuzey-batı Anadolu'da görülen ve Yunan seramik geleneğine yabancı bu form Erken Tunç Çağı depas formu ile ilişkilendirilebilir.[15] Geç Tunç Çağı seramikleriyle bağlantılı olan gri seramiklerin farklı yerlerde üretilmiş olabileceği ve bu üretimi yapan çömlekçilerin birbirlerini tanıdığı söylenebilir.[16]

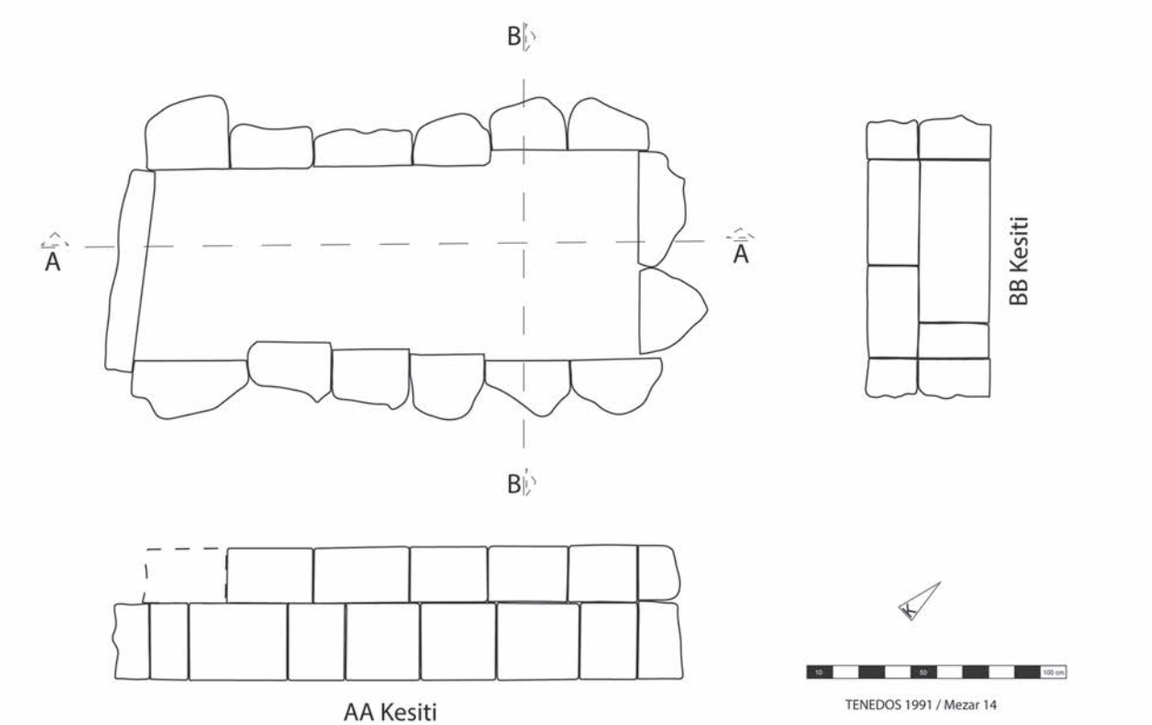
Yukarıda da bahsedildiği üzere gri seramikler Tenedos nekropol alanında çok sık mezar buluntusu olarak karşımıza çıkar. Tenedos'ta kazısı yapılan MÖ 7. yüzyıl mezarların ortak özelliği genelde dörtgen biçimli düzgün kesilmiş kireç taşı bloklar ile oluşturulması, batı yönde bulunan baş kısmının bulunduğu dar yüzünde yekpare bir taş ile vurgulanması ve mezarların üstlerinin sal taşları ile örtülmesidir. Mezar çevrelerinde ölü gömme törenleri ile ilgili herhangi bir detay kurtarma kazıları sırasında tespit edilebilmiş değildir. Arkaik Yunan seramik geleneği ile ilgisi olmayan gri seramiklerin bazı mezarlarda ithal Korinth veya Ionia kökenli seramiklerle birlikte bulunması hiç şüphesiz adanın dönem kültürel etkileşim ağı içindeki rolünü ortaya koymada değerli bilgiler sunabilir. Hiç şüphesiz çok sağlam bir değerlendirme yapmak için Tenedos nekropol alanında kazılan tüm mezarları kapsayan bir detaylı çalışmaya ihtiyaç vardır ve bu çalışma halen devam etmektedir. Fakat nekropoldeki bazı mezarlar dikkate alınarak bir takım değerlendirmeler yapmak mümkündür. Örneğin, örme taş kategorisine giren Mezar 1991.14 (Fig. 7) ikisi gri seramik ve kalan ikisi Geç Proto-Korinth aryballoi olmak üzere toplam dört adet buluntu vermiştir. Kuzey-güney yönünde uzanan ve içinde yalnızca bir iskelete ait kemikler bulunan bu 2.43 metre uzunluğunda, 1.30 metre genişliğinde ve 0.80 metre derinliğindeki bu mezar içinde ele geçen gri seramiğin biri üç kulplu yonca ağızlı bir testi, diğeri ise yonca ağızlı bir oinokhoe'dir. Bu iki gri seramik dışında Mezar 1991.14 içinde iki adet Proto-Kornith geç evresine tarihlenebilecek aryballoi ele geçmiştir (Fig. 8).[17] İçinde bulunan seramiklerin benzer örneklerle üslupsal karşılaştırması sonucu bu mezar MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Bu tür yerel kireçtaşından kesilmiş düzgün dörtgen şeklinde bloklardan oluşan bu tip mezarlar MÖ 7. yüzyılda Tenedos nekropol alanında çok yaygın olmasına rağmen bu tür mezar mimarisinin burada MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında da kullanılmaya devam ettiği görülür. Bu tip taş örgü mezarların en ilgi çekici özelliği ölülerin baş kısımlarının geldiği genelde batı yönüne bakan dar yüzünde yassı tek bir taş blokunun bilerek kullanılmasıdır. Bu davranışın mutlaka bir sembolik önemi olması gerekirdi. Tenedos nekropol alanında bu mezarların üzerleri büyük boy yassı sal taşları ile kapatılıyordu. Bu mezar örneği kendi başına MÖ 7. yüzyıl ortalarından itibaren artık Korinth kökenli ithal seramiklerin de yerel üretilen gri seramiklerle birlikte mezarlara ölü hediyesi veya ölü gömme törenin bir parçası olarak

14 Ilieva 2011, 193.

15 Ilieva 2011, 192. Ayrıca bu kabın buluntu yerleri, varyasyonları ve dağılım haritası için a.g.e. 180, pl. 1, Map 1.

16 Ilieva 2009, 98; 2013, 129; 2014, 90-91; Fisher 1996.

17 Özkan 1993, (aryballos) 43, no. 5-6, (gri seramikler) 90-91, no 189 ve 204.

Figür 7. Mezar 1991.14 mimari çizimi.

Figür 8. Mezar 1991.14 buluntuları.

yerleştirilmeye başlandığını göstermesi açısından önemlidir. Bu mezarın tek bir kullanım evresi bulunması ikisi yerel ve ikisi ithal bu toplam dört seramiğin eş zamanlı olarak mezara yerleştirildiğini gösterir.

Bu durumu destekleyici bir başka örnek ise yine düzgün kireçtaşı bloklardan örülmüş ve yine üzeri sal taşları ile üstten kapatılmış kuzey-güney aksında uzanan 2.10 metre uzunluğunda, 0.80 metre genişliğinde ve 0.90 metre derinliğindeki Mezar 1992.1'dir. İçinde başı kuzeyde olacak şekilde yerleştirilen bir iskeletin belirlendiği bu mezarda bir adet yerel karşılıklı iki kulplu boyunlu bir testi ile birlikte yine Korinth kökenli ithal kotyle, aryballos ve alabastron kapları ele geçmiştir (Fig. 9). Ele geçen Korinth seramiklerin üslup açısından Erken, Orta ve Geç Korinth özellikleri sergilemesi ilk bakışta mezarın birden çok kez kullanıldığını düşündürür. Ancak mezar içinde tek bir insana ait iskelet ele geçmesi[18] böyle bir ihtimali ortadan kaldırır. Konumuz açısından MÖ 7. yüzyıl sonlarına ait olan bu mezarın en ilgi çekici özelliği sayısal açıdan gri seramiğin sayısının bire düşmesi ve Korinth ithal seramiklerinin sayıca artmasıdır. Bu dönemde artık Tenedos yerleşimi ve limanı kuzeydoğu Ege ticareti içinde yerini sağlamlaştırmış olmalıydı.

MÖ 7. yüzyıl sonu/erken 6. yüzyıla ait yine örme taş tekniğinde yapılmış olan Mezar 1991.15 için de benzer değerlendirmeler yapılabilir (Fig. 10). Yine kuzey-güney yönünde uzanan bu 1.76 metre uzunluğa, 0.75 metre genişliğe ve 0.81 metre derinliğe sahip bu mezar Tenedos nekropolünde bulunan birçok benzeri gibi yine gri seramikler ile birlikte Korinth seramiklerini bir arada içermesi ile dikkat çeker. Sessile kantahros'u Tip 4 kategorisine giren bir kantharos/karchesion ile temsil edilen bir gri seramik yanında Erken ve Orta Korinth üslupta aryballoi, alabastra ve kotylai gibi kaplar ise bu mezarın ithal kaplar grubunu temsil eder. Farklı olarak bu mezarda kuzey İonya kökenli bir kuşlu kâse ele geçmesi ise ayrı bir önem taşır. Bu da bize aynı mezar içinde aynı dönem içerisinde üç farklı seramik geleneğinin varlığını gösterir. Seramik dışında bu mezarda iki adet de bronz fibulae ele geçmiştir (Fig. 13.a-b). Bu mezarın ilki MÖ 6. yüzyıl başları ve ikincisi MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında olmak üzere toplam iki ayrı kullanım evresi daha olduğu anlaşılmaktadır. Bu tespit mezar içinde ele geçen Attika kökenli seramiklerin değerlendirilmesi sonucu belirlenmiştir.[19] Mezar içinde yalnızca iki adet iskelete ait kalıntıların oldukça tahrip olmuş bir şekilde tanımlanabildiği T. Özkan tarafından aktarılmaktadır.[20]

MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı başlarına tarihlenebilecek bir başka örme taş tekniğinde yapılmış Mezar 1990.17 ise yerel gri seramiği ve ithal Korinth seramiklerinin bir arada olduğu mezarlardan bir diğeridir (Fig. 11). Kuzey-güney yönünde uzanan 1.98 metre uzunluğa, 0.70 metre genişliğe ve 0.95 metre derinliğe sahip bu örme taş mezar içinde biri çocuk ve ikisi yetişkin bireylere ait olmak üzere toplam üç iskelete ait kalıntılar tanımlanmıştır.[21] Bu mezar içinde ele geçen yerel gri kaplar arasında iki adet karından emzikli yonca ağızlı tek kulplu testi ile bir adet zoomorfik askos öne çıkarken ithal kaplar Proto-Korinth üslubunda

18 Sevinç 1994, 313.

19 Tenedos nekropolünde geçmiş yıllarda Çanakkale Arkeoloji Müzesi tarafından ortaya çıkarılan tüm buluntular bu makalenin yazarları tarafından kapsamlı bir yayın olarak hazırlanmaktadır.

20 Özkan 1993, 33.

21 Özkan 1993, 25.

Figür 9. Mezar 1992.1 numaralı mezar buluntuları.

birisi sağlam diğeri kısmen korunmuş iki aryballoi ile temsil edilir. Bu mezarda aynı zamanda iki adet de bronz fibulae ele geçmiştir (Fig. 13.d-e).

Tenedos nekropolü kazılarında ele geçen gri seramik kategorisindeki Sessile kantharoi G2/3 mal grubu ve kırmızı mal grubu kategorilerinde de karşımıza çıkar. Tenedos'ta gri seramikleriyle eş zamanlı olarak üretildiği söylenebilecek G2/3 olarak adlandırılan bu seramik grubunun en önemli özelliği pembemsi-devetüyü renginde çok sert, iyi arındırılmış ve iyi pişmiş kil yapısına sahip narin cidarlı olmasıdır. Troya'da ilk kez bulunduğu açmadan dolayı

Figür 10. Mezar 1991.15 numaralı mezar buluntuları.

Figür 11. Mezar 1990.17 numaralı mezar buluntuları.

G2-3 seramiği olarak adlandırılan bu seramik grubu genelde derin, yüksek konik biçimli gövde, karşılıklı iki kulp ve alçak kaideli kaplarla temsil edilmektedir.[22] MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı ile ilişkilendirilebilecek G2/3 grubu seramiklerin son yıllarda artan kazılar sayesinde artık tek bir merkezde üretilmediği görülmüştür. Bu seramiklerin bazı farklılıklarla Lesbos, Lemnos, Samothrake ve Thasos gibi kuzey-doğu Ege adalar yerleşmeleri ile kuzey-batı Anadolu da Troya ve kuzey Ege kıyısında de Thessaloniki'de karşımıza çıkması[23] üretimin birbirinden etkilenen çömlekçi atölyeleri tarafından gerçekleştirildiğini düşündürür. G2/3 seramiklerinin dağılım alanını göz önüne aldığımızda bunların kuzeydoğu Ege ve kuzeybatı Anadolu'ya özgü ve yerel üretilen bir grup olduğu anlaşılmaktadır.[24] Aynı *konie* içinde birçok yerleşimde görülen her iki seramik grubunu göz önüne aldığımızda kuzey-doğu Ege ve kuzey-batı Anadolu arasında önemli bir kültürel birliktelik ya da ortak seramik geleneğinin paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Tenedos nekropolünde Mezar 1992.3 içinde iki adet G 2/3 seramiği sağlam olarak ele geçmiştir.[25] Yassı taşlardan oluşturulan bu sandık türü mezarda iki seramikten birinin ağız kısmında dikdörtgen çerçeve içindeki noktalardan oluşturulmuş ikinci bir çerçeve içinde yer alan büyük noktadan oluşan bezeme öğesi yer alır (Fig. 12a).[26] İkinci seramik ise bezemesiz, yüksek kaideli, pembemsi hamurlu ve açık kahverengi ince astarıyla diğer örnekten ayrılır (Fig. 12b).[27] Bu seramiğin bir diğer ilgi çekici özelliği de kulplar üzerinden yükselen mantar biçimli çıkıntılardır. Samothrake'de bulunan G2/3 seramik grubu içerisinde sayılan bir kantharos parçasının kulplarında –sağlam kalmadığı için şekli bilinemese de – benzer çıkıntılar olduğu düşünülebilir.[28] Buna benzer bir başka benzer parça Troya'dan da bilinmektedir ve bu parçanın çiziminde mantar biçimli çıkıntılar önerildiği görülür.[29] Bu örneklerden yola çıkarak Tenedos nekropol alanında bulunan bu kabın formu dışında diğer genel tanımlayıcı özellikleri de dikkate alındığında G2-3 grubu içinde sayılması yanlış

22 Schmidt 1902, 180, no. 3650-3753; Dörpfeld 1902, 201, 304-309, fig. 222-236; Blegen vd. 1958, 253-255, 281-283.

23 Troya: Blegen ve diğ. 1958, 249, 253-255, 280, fig. 302-303-306, 308-309, 311-314; Fisher 1996, 119-132; Aslan 2002, 79-129, no. 71-82, pl. 28; Hertel 2008, 93-173, fig. 21-35; Lesbos: Lamb 1931-1932, 56, no. 6-13, pl. 23; Lemnos: Beschi 1996, 23-50, pl. 3-4; Beschi 2005, 58-62, fig 1-4; Mustili 1932-1933. Samothrace: Moore 1982, 318-370. Thasos: Bernard 1964, 88-109, fig. 11-18; Graham 1978, 67-70. Thessaloniki: Tiverios vd. 2001, 259, 262, fig. 6.

24 Troya buluntulanın kimyasal analizleri sonucunda G2-3 grubunun ve gri seramiklerin yerel veya bölgesel olarak üretildikleri tespit edilmiştir: Mommsen vd. 2001.

25 Arslan - Sevinç 2003, 228 -237. Bu mezardan yalnızca iki kantharoi değil aynı zamanda kremasyon için kullanılmış omuzdan kulplu amphora, tek kulplu urne, oinokhoe, fincan, ağırlıklar, bronz fibulae, takılar ve bıçak gibi buluntular ele geçmiştir, Arslan - Sevinç 2003, 228-237, fig. 6-1-2 ve 6-1.4 (mezar 1'in 1.2 no.lu buluntusu krater olarak tanımlanmıştır); Arslan - Sevinç tarafından bir numaralı mezar olarak tanımlanan mezar kazı sırasında mezar 3 olarak adlandırılmıştır: a.g.e. 226-227, fig. 3-4.

26 Çanakkale Arkeoloji Müzesi Env. No.: 6937. Bu kap G2-3 stilindeki seramiklerin ana tipleri arasında gösterilmiştir: Ilieva 2014, fig. 2.2. Samothrake'den benzer bezemeye sahip G2-3 örnekleri, Moore 1982, 321, no. 1, 2, 5, 6, 13, 22.

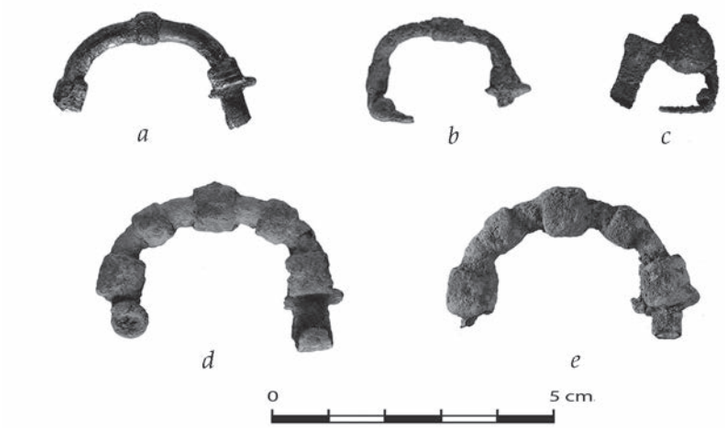
27 Çanakkale Arkeoloji Müzesi Env. No.: 6938.

28 Moore 1982, 347-348. no. 26.

29 Dörpfeld 1902, 311, fig. 240.

Figür 12. Tenedos nekropol alanı Mezar 1992.3 buluntusu Sessile kantharos'u (a) ve yüksek v kaideli ve mantar-biçimli çıkıntılara sahip kulplu kantharos (b).

Figür 13. Tenedos nekropolü MÖ 7. yüzyıl mezarlarında ele geçen bazı bronz fibulae: a-b) Mezar 1990.17, c) Mezar 1992.3, d-e) Mezar 1991.15.

olmayacaktır. Sözünü ettiğimiz mezarda G2/3 seramikleri yanında ele geçen gri seramikler ve diğer buluntular, Tenedos'ta MÖ 8. yüzyıl sonu ve MÖ 7. yüzyılda her iki seramik geleneğinin bir arada kabul gördüğünü göstermektedir.

Bu çalışmanın sonuçları şu şekilde özetlenebilir: Tenedos nekropolünde geçmiş yıllarda farklı dönemlerde farklı ekiplerce yapılan kurtarma kazıları Geç Tunç Çağı sonunda Miken Uygarlığı'nın çöküşünden MÖ 8. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemde herhangi bir arkeolojik veri ortaya koymamıştır. MÖ 8. yüzyılın sonlarından MÖ 7. yüzyılın sonları/ 6. yüzyılın başlarına kadar ele geçen dönemin karakteristik seramiği olan gri tek renkli seramik ve pembemsi-devetüyü hamurlu G2/3 grubu seramikler bu dönemde Tenedos'ta birbiriyle bağlantılı iki farklı seramik geleneğine işaret eder. Tenedos adasına özgü olmayan bu durum kuzey-doğu Ege bölgesinde Lemnos, Lesbos ve Thasos gibi adalar yanı sıra kuzey-batı Anadolu bölgesinde de yaygındır. Erken Arkaik Yunan seramik repertuarı herhangi bir bağlantısı olmayan bu iki yerel seramik geleneğinin kökleri bölgenin Geç Tunç Çağı

kültürleri içinde yer aldığı bugün yaygın bir arkeolojik görüştür. Genel itibarıyla, adı geçen kuzey-doğu Ege kültür bölgesi yerleşimleri çömlekçileri bölgenin genel kültürel çerçevesi içinde bazı küçük farklılıklara rağmen benzer seramik üretimi gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Adada kendi yerel/bölgesel kimliğinin göstergesi olan seramikler dışında farklı seramik geleneğinin ürünü olan buluntuların MÖ 7. yüzyıl ortaları itibarıyla ortaya çıkmaya başlaması kültürel bir değişimin yaşanmaya başladığına işaret eder. MÖ 7. yüzyıla ait mezarlarda yerel gri seramiklerin ve G2/3 seramikleri yanında Korinth kökenli seramiklerin ortaya çıkmaya başlaması Tenedos'un bölgede Yunan kolonizasyonu ve ticari faaliyetleri ile ilişkilendirilebilir. Bu dönemde Tenedos sahip olduğu limanı ile kuzey-doğu Ege dünyası içinde ticari faaliyetlerinde önemli bir rol oynamış olmalıdır. MÖ 7. yüzyılın sonlarından itibaren Tenedos limanı Ege kültürlerini Marmara (Propontis) ve Karadeniz (Pontus Euksinus) kültürleriyle bağlayan Yunan ticaret ve kolonizasyon sisteminde önemli bir durak konumuna geldiği şüphe götürmez. Çünkü hemen Hellespontus girişi karşısında yer alan Tenedos limanı dışında yakın çevrede olumsuz rüzgâr ve dalga şartları gemilerin boğazdan geçmesine imkân vermediği durumlarda sığınma ve bekleme hizmetleri sunacak böylesine uygun bir liman bulunmadığı açıktır.

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (ÇOMU BAP) tarafndan SBA-2016-1042 desteklenmiştir. Bu destekten ötürü kendilerine teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Turan Takaoğlu
Dr. Öğr. Hüseyin Yaman
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Fen – Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Çanakkale/Turkey
takaoglu@comu.edu.tr
huseyinyaman@comu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1426-1717
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1693-6500

Kaynakça

Arslan 2003 — N. Arslan, "Goldbleche aus Tenedos", *Istanbuler Mitteilungen* 53, 2003, 251–263.

Arslan 2005 — N. Arslan, "Ein Hellenistisches Grab von Tenedos", içinde: T. Ganschow – M. Steinhart (ed.), *Otium: Festschrift für Volker Michael Strocka*, Remshalden (2005) 15-19.

Arslan - Sevinç 2003 — N. Arslan - N. Sevinç, "Die eisenzeitlichen Graeber von Tenedos". *Istanbuler Mitteilungen* 53, 2003, 223-250.

Aslan 2002 — C.C. Aslan, "Ilion before Alexander: Protogeometric, Geometric, and Archaic Pottery from D9", *Studia Troica* 12, 2002, 81-127.

Ataçeri - Argavan 1961 — E. Ataçeri-S. Argavan, "Bozcaada Ortaokul Sahasında Yapılan Kazı Hakkında Ön Rapor, 1961", *Türk Arkeoloji Dergisi* 11, 1961, 19-20.

Bayne 2000 — N. Bayne, *The Grey Wares of North-West Anatolia: In the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements*. Asia Minor Studien, Band. 37, Bonn (2000).

Bernard 1964 — P. Bernard, "Céramiques de la première moitié du VIIe siècle a Thasos", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 88, 1964, 77-146.

Beschi 1996 — L. Beschi, "I Tirreni di Lemno alla luce dei recenti dati di scavo", içinde: A. Stazio – S. Ceccoli (ed.), *Magna Grecia, Etruschi, Fenici: Atti del trentatreesimo convegno di studi sulla Magna Grecia*, Taranto 8-13 ottobre 1993, Taranto (1996) 23-50.

Beschi 2005 — L. Beschi, "La ceramica subgeometrica di Troia VIII e di Lemnos", içinde: B. Adembri (ed.), ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΣ: *Miscallanea di scritti in memoria di Mauro Cristofani*, Florence (2005) 58-63.

Blegen ve diğ. 1958 — C. Blegen – C. Boulter – J. Caskey – M. Rawson, *Troy: Settlement VIIa, VIIb and VIII,* Princeton (1958).

Chabot-Aslan 2009a — C. Chabot - Aslan, "Gray Ware at Troy in the Protogeometric through Archaic Periods", içinde: P. Dupont - V. Lungu (ed.), *Pontic Grey Wares*, Pontica Supplement 42, Costanta (2009a), 267-283.

Chabot-Aslan 2009b — C. Chabot - Aslan, "New Evidence for a Destruction at Troia in the mid 7th Century BC", *Studia Troica* 18, 2009b, 33-58.

Danile 2015 — L. Danile, "The Indigenous Culture of Hephaestia (Lemnos) at the Beginning of the Iron Age: Ancient Sources, Mythical Tradition and Archaeological Data", içinde: N. Chr. Stampolidis - Ç. Maner - K. Kopanias (ed.), *Nostoi: Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze Age and Early Iron Ages*, İstanbul (2015), 441-461.

Dörpfeld 1902 — W. Dörpfeld, *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabgen in der vorhistoricshen und historischen Schichten von Ilion, 1870-1894*, Athens (1902).

Fisher 1996 — S.M. Fisher, "Troian 'G2/3 Ware' Revisited", *Studia Troica* 6, 1996, 119-132.

Graham 1978 — A. J. Graham, "The Foundation of Thasos", *The Annual of the British School at Athens* 73, 1978, 61-98.

Hertel 2008 — D. Hertel, "Die frühe griechische Keramik in der Berliner Sammlung (1020-650/25 bzw. 600-550 v Chr.), içinde: M. Wemhoff – D. Hertel – A. Hänsel (ed.), *Heinrich Schliemanns Sammlung Trojanischer Altertumer – Neuvorlage Bd. 1*, BBV Neue Folge Bd. 14, Berlin (2000) 93-173.

Ilieva 2009 — P. Ilieva, "'G 2-3 Ware' and the Non-Greek Populations on the North Agean Coast: Some Preliminary Notes on Its Distribution Patterns and Contextual Characteristics", içinde: Z. I. Bonias – J. Y. Perreault (ed.), *Greeks and Thracians in Coastal and Inland Thrace During the Years Before and After the Great Colonization*. Proceedings of the International Symposium, Thasos 26-27 September 2008, Thasos (2009) 109-122.

Ilieva 2011 — P. Ilieva, "The Sessile Kantharos of the Archaic Northeast Aegean Ceramic Assemblage: the Anatolian connection", *Studia Troica* 19, 2011, 179-203.

Ilieva 2013 — P. Ilieva, "G 2-3 Ware: The Sub(proto)geometric Tradition of the Northeastern Aegean", içinde: P. Adam-Velene – E. Kephalidou – D. S. Tsiaphake (ed.), *ΚΕΡΑΜΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ στο Βορειοανατολικό Αιγαίο (8ος-αρχές 5ου αι. π.Χ) Ημερίδα ΑΜΘ 2010 = POTTERY WORKSHOPS in Northeastern Aegean (8th-early 5th c. BC)*, Scientific Meeting AMTh 2010, Thessaloniki (2013) 123–131.

Ilieva 2014 — P. Ilieva, "Regional Standardization and Local Variation: the Case of the North Aegean G 2-3 Ware", içinde: A. Kotsonas (ed.), *Understanding Standardization and Variation in Mediterranean Ceramics: Mid 2nd to Late 1st Millennium BC*., Leuven - Paris – Walpole (2014) 85-96.

Lamb 1931-1932 — W. Lamb, "Antissa", *The Annual of the British School at Athens* 32, 1931-1932, 41-67.

Love 1964 — I.C. Love, "Kantharos or Karchesion, A Samothracian Contribution", içinde: L.F. Sandler (ed.), *Essay in Memory of Karl Lehmann*. Marsyas Supplement I, Glückstadt (1964) 204-222.

Mommsen ve diğ. 2001 — H.D. Mommsen – D. Hertel – P.A. Mountjoy, "Neutron Activation Analysis of the Pottery from Troy in the Berlin Schliemann Collection", *Archäologischer Anzeiger* 116, 2001, 169-211.

Moore 1982 — M.B. Moore, "The Fill of the Temenos and the Terrace: Ceramics", içinde: P. W. Lehmann – D. Spittle (ed.) *Samothrace V. The Temenos*, Princeton (1982) 317-382.

Mustili 1932-1933 — D. Mustili, "La necropoli tirrenica di Efestia", *Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni Italiane in Oriente* 15-16, 1932-1933, 1-278.

Özkan 1992 — T. Özkan, "1990 Yılı Tenedos Nekropol Çalışmaları", *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* , 1992, 1–9.

Özkan 1993	T. Özkan, *Tenedos Arkaik ve Klasik Nekropolü*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir (1993).
Parker 2008	H.N. Parker, "The Linguistic Case for the Aeolian Migration Reconsidered", *Hesperia* 77, 2008, 431-464.
Rose 2008	B. Rose, "Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration", *Hesperia* 77, 2008, 399-430.
Schmidt 1902	H. Schmidt, *Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin (1902).
Sevinç 1994	N. Sevinç, "Bozcaada (Tenedos) Nekropolü 1992 Yılı Kurtarma Kazıları", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1994, 311–320.
Sevinç 1995	N. Sevinç, "Tenedos Kurtarma Kazısı", *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1995, 113–127.
Sevinç – Takaoğlu 2004	N. Sevinç – T. Takaoğlu, "The Early Bronze Age on Tenedos/Bozcaada", *Studia Troica* 14, 2004, 135–140.
Specht 2001	E. Specht, "Tenedos und Tennes: zur frühen Geschichte der Insel", *Hyperboreus* 7.1–2, 2001, 25–36.
Takaoğlu 2017	T. Takaoğlu, "The Daedalic Style on Tenedos: New Light from Old Digs", *Arkeoloji ve Sanat* 156, 2017, 103-110.
Takaoğlu – Bamyacı 2005	T. Takaoğlu – O. Bamyacı, "Continuity and Change in Rural Land-use on Tenedos/Bozcaada", içinde: T. Takaoğlu (ed.), *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia* 2, İstanbul (2005) 113–136.
Tavukçu ve diğ. 2004	A.Y. Tavukçu – C. Başaran – Z. Aydın - Tavukçu – E. Küçükefe, "Bozcaada-Tenedos Araştırmaları 2002", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 21.2, 2004, 67–76.
Tiverios 2008	M. Tiverios, "Greek Colonisation of the Northern Aegean", içinde: G. R. Tsetskhladze (ed.) *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and other Settlemens Overseas* Vol. 2, Leiden (2008) 1–154.